

УДК 327(73+519)

Погорєлова Інна Сергіївна (1981 р. н.). У 2004 р. закінчила історичний факультет Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології, заступник директора Інституту соціальних наук і самоврядування МАУП (м. Київ). Коло наукових досліджень – “Корейське питання в зовнішній політиці США”.

США І КНДР: СУЧАСНИЙ ЕТАП ВІДНОСИН (2005-2008 рр.)

Розглянуто ядерну програму КНДР та позицію США щодо неї на початку XXI століття. Автор дійшов висновку, що США прагнуть за будь-яку ціну примусити Північну Корею згорнути свої ядерні програми, а Корейська Народно-Демократична Республіка намагається домогтися від США певних матеріальних і моральних поступок. Аналізуються можливі варіанти подальшого розвитку взаємовідносин США і Північної Кореї.

Рассмотрена ядерная программа КНДР и позицию США относительно нее в начале XXI столетия. Автор пришел к выводу, что США стремятся любой ценой заставить Северную Корею свернуть свои ядерные программы, а Корейская Народно-Демократическая Республика хочет добиться от США определенных материальных и моральных уступок. Анализируются возможные варианты дальнейшего развития взаимоотношений США и Северной Кореи.

Nuclear program KPDR and a position the USA concerning it(her) in the beginning of XXI century is considered. The author has come to a conclusion, that the USA aspire at any cost to force to curtail Northern Korea the nuclear programs, and the Korean People's democratic Republic wants to achieve the certain material and moral concessions from the USA. Possible variants of the further development of mutual relations the USA and Northern Korea are analysed.

Північно-Східна Азія – динамічна арена, де пересікаються інтереси Китаю, Росії, Японії, двох Корей, США. У цьому регіоні сконцентрована військово-економічна міць, адже: знаходяться три ядерні держави (США, Росія, Китай), а з 2006 р. ядерною державою стала і Північна Корея; “порогові держави” (Японія, Південна Корея і Тайвань); чотири економічно сильні держави (США, Китай, Японія і Південна Корея). Як зазначав помічник державного секретаря США зі справ Східної Азії і Тихого океану К. Хілл в геополітичній, військовій, дипломатичній, економічній сфері – Східна Азія є життєво важливою для інтересів національної безпеки США. Американці прагнуть, щоб світ був демократичним, прощвітаючим, безпечним, і політика США щодо даного регіону

заснована на цих глобальних цілях [1]. Підкреслюючи значення Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР) для інтересів США американські дослідники К. Кемпелл, М. О’Хенлон висловили думку про доцільність зосередити зусилля США на країнах цього регіону, куди в XXI ст. зміщується центр світового розвитку [2].

Північнокорейські ядерно-ракетні програми залишаються складною регіональною проблемою в АТР, отже не можуть не хвилювати США. Міжнародне співтовариство намагається не допустити появи нових членів ядерного клубу. Проте випробування КНДР 9 жовтня 2006 р. ядерної зброї – є показником неефективності сучасних режимів контролю за розповсюдженням зброї масового знищення і засобів їх доставки; наслідком

неможливості світової спільноти нормалізувати ситуацію в регіоні. Північнокорейське володіння ядерною зброєю є загрозою для інших країн, окрім того, така зброя може потрапити до терористичних груп або небезпечних членів міжнародного співтовариства. Деякі дослідники вказують, що у регіоні розпочнеться процес “ядерного доміно”: Японія створить ядерну зброю; Японія, Південна Корея і Тайвань спрямують свої зусилля для створення протиракетної оборони у співпраці зі США. Нарощуватимуть зусилля і США, Китай та Росія у ракетно-ядерній сфері [3]. Отже, може розпочатися гонка ракетно-ядерного озброєння. Процес “ядерного доміно” призведе до краху Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) і режиму нерозповсюдження в цілому. Держави-учасники ДНЯЗ, які хотіли б мати атомну зброю, переконуються, що вихід з цього договору залишається фактично безкарним, а великі держави не можуть зупинити країну, що кидає виклик світовій спільноті. Отже, північнокорейська ядерна криза вийшла за регіональні межі та перетворилася у серйозну міжнародну проблему. Її врегулювання потребує значних зусиль світового співтовариства і часу.

З 90-х рр. XX ст. світова спільнота, на чолі із США намагається переконати Північну Корею відмовитися від ядерних програм. Слід відзначити, що для Вашингтона важливим є саме роззброєння Північної Кореї, а не контроль її ядерних програм. Події показали, що рішенням і обіцянкам північнокорейського керівництва довіряти не можна: адже Пхеньян здатний переглянути свої позиції і відмовитися виконувати підписані угоди.

Адміністрація Дж. Буша-молодшого використовувала ряд принципів у своїй північнокорейській політиці. Так, США відмовлялися вести прямі переговори з Пхеньяном, доки КНДР не зупинить ядерні програми; створили міжнародну коаліцію для здійснення тиску на Північну Корею, розглядали можливість введення додаткових санкцій. Щодо військового методу вирішення проблеми, то більшість дослідників, зокрема й американських, вважають його неперспективним.

Урівноважені американські політики і науковці наголошували, що адміністрації Дж. Буша необхідно проводити гнучку північнокорейську політику. Так, політолог Дж. Най відзначав, що сучасна наддержава не може спиратися у світових справах виключно на чинники військової та економічної сили [4]. Слід поєднувати їх з інструментами “м’якої влади”, тобто набувати нових прихильників за допомогою розповсюдження американських цінностей і демократії. *Колишній губернатор Арканзасу М. Хакаббі також вказував, що зовнішній політиці США потрібно змінити тон. Адже самовпевнений бункерний менталітет адміністрації Буша був контрпродуктивним у США і за кордоном [5]. К. Кемпбелл і М. О’хеллон, аналізуючи стратегію адміністрації Дж. Буша у питаннях забезпечення національної безпеки США, вважають, що військово-силовий підхід приводить до провалів [6].*

Слід зазначити, що у кінці першого терміну правління республіканців майже всі колишні американські послы Південної Кореї і спеціальні представники США у КНДР (Дж. Лейні, У. Перрі, Ч. Картман) критикували підхід адміністрації щодо КНДР. Так, Ч. Причард вказував, політика США призвела до того, що КНДР має вісім або більше ядерних зарядів. І це, тоді як США вели боротьбу з С. Хусейном, оскільки виникли побоювання, що він, можливо, отримав би таку ж можливість у кінці десятиліття [7]. Американський дослідник М. Маззар наголошував на тому, що із самого початку Дж. Буш не зміг сформулювати чітку політику щодо Північної Кореї. Як результат: довгі дебати, більш того, Північна Корея здійснила ядерне випробування [8].

Найбільш активні опоненти республіканської адміністрації, сенатори-демократи Е. Кеннеді і Д. Файнстайн, стверджували: “Як ми можемо просити Іран або Північну Корею відмовитися від ядерних програм, коли самі почали розробляти і випробувати нове ядерне озброєння” [9]. До того ж, існує певна доктрина “ядерної двозначності”. Так, щодо одних країн (Ізраїлю) розповсюдження ядерної зброї вважається не небезпечним, а до інших (КНДР, Ірану, Іраку) – загрозовим.

Тактика республіканців щодо КНДР дещо змінилася. Так, у 2003 р. США, Китай, КНДР провели переговори, метою яких було вирішення ядерного питання, які були розширені до шестистороннього формату (включаючи Японію, Росію, Республіку Корею (РК)). Підсумком переговорів стала Заява від 19 вересня 2005 р., у якій КНДР підтверджувала намір відмовитися від ядерної зброї і програм; повернутися до ДНЯЗ і гарантій МАГАТЕ; США заявили, що вони не мають ядерної зброї на Корейському півострові й намірів нападати або вторгтися у КНДР [10].

Проте вже у жовтні 2005 р. переговорний процес був перерваний, оскільки США ввели санкції проти північнокорейських компаній, яких звинувачували у поширенні зброї, відмиванні грошей тощо. Звинувачення були серйозними, але до вирішення проблеми ядерного роззброєння КНДР не мали безпосереднього відношення. КНДР у відповідь здійснила серію запусків балістичних ракет, а 3 жовтня 2006 р. офіційно оголосила про намір провести ядерне випробування, щоб захиститися від “американської агресії”. Після випробування КНДР ядерної зброї Рада Безпеки ООН прийняла чергову резолюцію, яка засуджувала дії Пхеньяна, проти країни було введено ряд санкцій [11].

Світ отримав ще одну ядерну державу. Випробування 9 жовтня 2006 р. змінили ситуацію на шестисторонніх переговорах. США й інші країни закликали КНДР відновити переговорний процес. Вже 18 листопада 2006 р. представник Білого Дому заявив, що США готові зробити ряд речей, якщо Північна Корея відмовиться від ядерної програми [12].

У січні 2007 р. велися інтенсивні обговорення питання про відновлення офіційних переговорів. Відбулися певні зміни у політиці США: вперше з моменту випробовування КНДР ядерної зброї американці не уникали прямих зустрічей з північнокорейськими посадовцями. Окрім того, К. Хілл використовував такий формат зустрічей, зокрема, у кінці листопаду 2006 р. і середині січня 2007 р., щоб домовитися про нову дату проведення шестисторонніх переговорів. Під час багатосторонніх переговорів у Берліні (у січні 2007 р.) на американсько-північнокорейських консультаціях К. Хілл заявив, що адміністрація Буша виключила б Північну Корею зі списку держав-спонсорів тероризму, якщо остання демонтує свій ядерний арсенал [13]. У результаті тривалих консультацій США і КНДР досягли угоди про відновлення шестисторонніх переговорів.

Чому така зміна у діях республіканців? Російський дослідник Г. Толорая пояснює, що Вашингтону необхідний зовнішньополітичний успіх на тлі проблем, що посилюються в Іраку й Ірані. Від витратної і кровопролитної війни в Іраку постраждав імідж США у світі. Нормалізація відносин з КНДР, зазначає Г. Толорая, не загрожує американським стратегічним інтересам [14]. Водночас, республіканська адміністрація не готова визнати режим КНДР, поки Пхеньян не відмовиться від ядерної зброї. Багато південнокорейських дослідників вказували, що американська заклопотаність з Іраком і тероризм, різні погляди на розв'язання ядерної проблеми всередині адміністрації, не сприяли прогресу на шестисторонніх переговорах. Для розв'язання ядерної проблеми професор Кім Сеун Хван рекомендував США провести серйозні двосторонні переговори з КНДР [15].

Проте, навіть з більш гнучкою американською політикою щодо КНДР, шлях до демонтування ядерних програм не був і не буде легким. На початку лютого 2007 р. у Пекіні відновилися переговори. Через декілька днів КНДР погодилася зробити перші кроки у справі ядерного роззброєння. Можливо, Пхеньян знову вирішив обміняти ядерні технології, якими успішно шантажує світ на економічні й політичні компенсації. Зрештою, мета Пхеньяна – забезпечити існування нинішнього режиму. Багато експертів вважають, що за допомогою ядерної програми Пхеньян може не допустити економічного краху країни; вона може бути засобом стримування зовнішньої агресії і піднімає престиж Кім Чен Іра у колах армії і правлячого класу Північної Кореї. М. О'Ханлон вказував, що Північна Корея прагне використовувати довгі й складні переговори, щоб переслідувати два довгострокові завдання: зменшити свою залежність від Китаю і РК, покращуючи та розширюючи відносини зі США і Японією; і добитися певних позицій у відносинах зі США, щоб послабити південнокорейську позицію в обговоренні умов встановлення постійного миру на півострові [16].

США, можливо, хотіли б падіння диктаторського режиму, проте необхідно враховувати економічні

й політичні наслідки такого розвитку подій. Головним завданням для американців залишається позбавити КНДР ядерних і ракетних програм. До того ж, для США важливим є часові рамки і те, щоб економічна допомога, надана КНДР, безпосередньо не пов'язувалася з її відмовою від ядерних програм.

Окрім того, що США погодилися на двосторонні консультації з КНДР, Вашингтон розблокував один з банківських рахунків Північної Кореї. Адже північнокорейські дипломати відмовлялися продовжувати переговори до того часу, поки рахунок не буде розблокований. У результаті 13 лютого 2007 р. під час переговорів дипломати оголосили про досягнення домовленостей, згідно з якими Північна Корея повинна зупинити комплекс реакторів у Йонбені та дозволити міжнародним інспекторам перевірити цей процес, а з часом демонтувати всю ядерну інфраструктуру. В обмін Північна Корея мала отримати міжнародну економічну, гуманітарну й енергетичну допомогу. Угода від 13 лютого складалася з двох етапів: у перші 60 днів Північна Корея мала зупинити свій реактор у Йонбені й дозволити повернутися інспекторам МАГАТЕ; скласти список декларованих ядерних об'єктів; у обмін Північна Корея отримуватиме першу партію 50 000 тонн палива. До того ж, К. Хілл наголосив, якщо на півострові будуть ліквідовані ядерні програми, то США згодні будувати нормальні відносини з Північною Кореєю [17]. Угода передбачала нормалізацію двосторонніх зв'язків не лише між КНДР і США, а також між КНДР і Японією.

Мета США – без'ядерний Корейський півострів, а для того, щоб переконати Північну Корею ліквідувати свої ядерні програми необхідний поетапний процес. Так, К. Хілл наголосив, що зробивши один крок, лідери КНДР озирнуться і скажуть, що стало краще, ніж вчора. І це спонукає їх зробити ще один крок [18]. Значимо, що тривалий час США вказували на те, що спочатку КНДР повністю ліквідує ядерний і ракетний потенціал, а потім відбудуться переговори щодо надання компенсацій. Водночас, ще у 2005 р. відомий експерт з корейської проблеми С. Харрісон закликав адміністрацію Буша добитися встановлення системи перевірок всіх об'єктів з переробки плутонію у Північній Кореї, дотримуючись у відносинах з Пхеньяном тактики взаємних поступок [19]. Згідно з угодою від 13 лютого 2007 р. США погодилися на синхронізовані, поетапні кроки. Дійсно, надаючи КНДР політичні й економічні компенсації в обмін на відмову від ядерної зброї, країни укріплюють північнокорейський режим. Це на деякий час легітимізує режим, але одночасно прискорить його трансформацію.

З часом КНДР закрила п'ять ядерних об'єктів у Йонбені та запросила інспекторів МАГАТЕ, які підтвердили цей факт. У кінці червня 2007 р. до Північної Кореї прибули представник США й інспектори МАГАТЕ (вперше з 2002 р.). В обмін Пхеньян отримав 50 тисяч тонн палива. Перша стадія процесу денуклеаризації була завершена. Наступний етап угоди полягав у тому, що п'ять

країн нададуть Північній Кореї ще 950 000 тонн палива. Постачання буде здійснюватися поступово, відповідно до дій Північної Кореї. Вже 21 червня К. Хілл прибув до Пхеньяна на зустріч з північнокорейськими керівниками, щоб вказати на важливість переходу на наступний етап домовленості від 13 лютого 2007 р. За його словами, бесіди і діалог – це не нагорода, а частина дипломатичного процесу [19]. Підкреслимо, що тривалий час адміністрація Буша відмовлялася проводити безпосередні зустрічі з керівництвом КНДР. 16 липня 2007 р. ядерний реактор у Йонбені був зупинений, що підтвердили міжнародні інспектори. Проте вже 21 липня 2007 р. представники КНДР на шестисторонніх переговорах заявили, щоб країна роззброїлася остаточно, вона має отримати легководневі ядерні реактори [21].

Між США і КНДР довгий час існують розбіжності: американська сторона стверджує, що постачання реактора буде можливим лише після фактичного припинення Пхеньяном ядерної програми. Північна Корея заявляє про згоду зупинити програму тільки після отримання легководного реактора. Разом з тим, адміністрація США вказувала, що сторони розраховують завершити II етап угоди до кінця 2007 р. і що вони готові обговорювати питання про надання ядерного реактора у відповідний час, коли КНДР відмовиться від ядерної зброї та повернеться до виконання ДНЯЗ.

Переговори відновилися 27-30 вересня 2007 р. у Пекіні. Північна Корея погодилася зупинити всі діючі ядерні об'єкти. США мали керувати заходами щодо виведення об'єктів з експлуатації і забезпечити первинне фінансування цих заходів. До 31 грудня Північна Корея погодилася надати повну і точну декларацію про всі свої ядерні програми. Північна Корея і США підтвердили прихильність покращенню двосторонніх відносин.

Останнє засідання шестисторонніх переговорів 3 жовтня 2007 р. завершилося публікацією заяви про початок другого етапу дій. Щодо термінів остаточного згортання ядерної програми, то США наполягали на вирішенні цієї проблеми до кінця 2007 року. Разом з тим, існувало немало технічних питань, для врегулювання яких необхідний час. Так, головною проблемою залишаються накопичені КНДР ядерні боеголовки (за різними оцінками їх може бути від 5 до 15) і збройові матеріали, кількість яких невідома.

Північна Корея намагається отримати максимальну кількість "винагород" за відмову від ядерних програм. Пхеньян наголошував і вимагав виключити КНДР з американського списку країн, що підтримують тероризм, прагне отримати легководневі реактори. Для США важливою є впевненість у незворотній відмові КНДР від ядерних програм. Адміністрація республіканців знову вказувала, що вони виконуватимуть свої зобов'язання щодо КНДР паралельно з діями Пхеньяна.

5 листопада 2007 р. Північна Корея почала демонтаж ядерного реактора і ще двох ядерних об'єктів, розташованих у Йонбені. 31 жовтня до

країни прибув перший танкер з 20 тис. т. американського палива. Не дивлячись на такі позитивні події, невідомо, чи буде Північна Корея дотримуватися угод і повністю відмовиться від ядерних програм. Адже 22 січня 2008 р. Північна Корея заявила про право вибору щодо припинення ядерної програми. Останнє залежатиме від того, чи відмовляться США від ворожої політики щодо Пхеньяна. КНДР вказувала, що не може виконувати зобов'язання в односторонньому порядку. Наголошуючи, що США обіцяли до кінця 2007 р. виключити Північну Корею зі списку країн, що підтримують тероризм, і зняти торгові обмеження [22]. США заявляють, що ядерні програми КНДР розкриті ще не повністю.

Проте КНДР виконала частину зобов'язань, зокрема, заморожений ядерний реактор у Йонбені. Однак до 31 грудня країна так і не надала повної інформації про свої ядерні проекти, після чого США звинуватили КНДР у тому, що вона затягує згортання своєї ядерної програми. У відповідь Північна Корея заявила, що має намір нарощувати свої військові сили, щоб зупинити спроби США розв'язати ядерну війну.

КНДР знову загострює ядерну проблему. До того ж актуальним залишається питання про перевірку виконання КНДР ряду зобов'язань: інспектори повинні мати доступ у будь-яке місце, де можуть зберігатися або бути приховані ядерні боеприпаси, а таких місць можливо багато. Пхеньян буде вимагати припинення "ворожої" американської політики щодо неї, анулювання санкцій ООН; постачання легководневих реакторів, палива як компенсації. Північна Корея, можливо, буде прагнути домогтися більших поступок, наприклад, припинення спільних американсько-південнокорейських військових навчань і навіть виведення американських військ з півдня півострова.

Тому і з новими елементами американської північнокорейської політики вирішення питання денуклеаризації Корейського півострова не буде легким. Через суперечності у позиціях КНДР і США переговори відкладені на невизначений термін. Можливо, процес денуклеаризації триватиме роками, кожен етап буде обумовлений виконанням узгоджених кроків з боку партнерів. Вашингтон і Пхеньян не довіряють один одному. Але, можливо, ці держави на даному етапі не зацікавлені в організації складного і тривалого переговорного процесу з врегулювання проблеми денуклеаризації півострова. Як вказував відомий американський політик Р. Айнхорн, у політиці адміністрації Буша домінує прагнення уникнути як військової операції проти КНДР, так і дипломатичного рішення проблеми [22, с. 14-15]. Республіканці вважають, що укладена угода з КНДР означатиме підтримку північнокорейського режиму, до того ж Пхеньян може порушити будь-яку угоду. Пхеньян напевно вирішив, що з республіканцями, які йдуть з політичної сцени, не варто вступати в детальні переговори. Врешті-решт у північнокорейців краще виходило вирішувати ядерне питання з демократами. До

того ж увагу Вашингтона відвертає іракська війна, президентські вибори, Пекін – Олімпійські ігри. Цілком імовірно, що “розморожування” ситуації відбудеться після сходу зі сцени команди Дж. Буша.

Якщо Північна Корея відмовиться від виконання умов шестисторонніх угод, то США, світове співтовариство, можливо, посилять тиск на КНДР і санкції. США не можуть самостійно вирішити це питання. Необхідна скоординована позиція всіх шести учасників переговорного процесу. Новий підхід США збільшує можливість для спільної політики з Китаєм і Південною Кореєю, а це єдиний шлях змусити КНДР відмовитися від ядерної зброї. Довгі переговори дозволять Північній Кореї маневрувати, якщо Вашингтон, Пекін і Сеул не зможуть забезпечити узгоджене лідерство, щоб застосувати тиск на Північну Корею та умовити її відмовитися від ядерної зброї.

Існують альтернативи дипломатичного підходу. Так, можна вдатися до “превентивного” військового удару. Проте це може призвести до війни, і немає гарантії, що буде знищений весь ядерний потенціал Північної Кореї. Крім того, Китай, Росія і РК виступають рішуче проти такого сценарію, а США знаходяться у складній ситуації в Іраку. Друга альтернатива – існувати з ядерною Північною Кореєю. Небезпека полягає навіть не в тому, що Північна Корея скористається ядерною зброєю, а в тому, що вона може його продати. Третя альтернатива – дипломатія. Необхідно відновити дипломатичні зусилля, щоб вирішити цю важливу і складну проблему. У значній мірі вирішувати північнокорейську ядерну проблему буде вже нова адміністрація США.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Хілл. Восточная Азия и Тихий океан // <http://usinfo.state.gov/journals/itps/0906/ijpr/ijpr0906.htm>.
2. Campbell K., O'Hanlon M. *Hard Power: The New Politics of National Security*. – New York: Basic Books, 2006. – P. 310.
3. Есин В. Ядерное оружие КНДР: угроза или шантаж // http://nvo.ng.ru/concepts/2005-02-25/1_kndr.html.
4. “Мягкая безопасность” по Д. Наю // Международные процессы – 2007. – Том 5. – № 3 // <http://www.intertrends.ru/seventh/014.htm>.
5. Huckabee M. America's Priorities in the War Terror // *Foreign Affairs*. – № 1 // <http://www.foreignaffairs.org/author/michael-d-huckabee/index.html>.
6. Campbell K., O'Hanlon M. *Hard Power: The New Politics of National Security*. – New York: Basic Books, 2006. – P. 311.
7. Sanger D. Intelligence Puzzle: North Korean Bombs // *New York Times*. – October 14, 2003. – P. 9.
8. Mazarr M. The Long Road to Pyongyang // <http://www.foreignaffairs.org/20070901faessay86505/michael-j-mazarr/the-long-road-to-pyongyang.html>.
9. Арбатов А., Михеев В. Ядерное распространение в Северо-Восточной Азии // http://amber-one.udmurtiya.ru/n/1_10.htm.
10. Совместное заявление участников шестисторонних переговоров, 19 сентября 2005 года // <http://usinfo.state.gov/russian/Archive/2005/Sep/20-79829.html>.
11. Резолюция 1718, принятая Советом Безопасности 14 октября 2006 года // www.un.org/russian/document/scresol/res2006/res1718.htm.
12. Lee Sanghee. Peace regime on the Korean peninsula a way forward for the ROK-US alliance. – Wash., 2007 // www.brookings.edu/.
13. Hill C. Update on the six-party talks. – Wash.: GPO, 2007. – P. 21.
14. Толорая Г. Восточноазиатская стратегия России и корейский вызов // *Россия в глобальной политике*. – 2007. – № 6. – С. 62.
15. Prospects for U.S. Policy toward the Korean Peninsula in the Second Bush Administration // http://www.csis.org/component/option.com_csis_experts/task.view/id.120/.
16. O'Hanlon M. North Korea Out of a Corner? // www.brookings.edu/events/2007/1227_north_korea_ohanlon.html.
17. После испытаний ядерного оружия Северной Кореи: соглашение или конфронтация? // <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=4795&l=3>.
18. Договоренность с Северной Кореей в ядерной области зависит от выполнения 60-дневного плана мероприятий // <http://usinfo.state.gov/russian/23/02/2007>.
19. Harrison S. Did North Korea Cheat? // *Foreign Affairs*. – 2005. – Vol. 84. – P. 99.
20. Хилл К. – самый высокопоставленный американец, посещающий Северную Корею // <http://usinfo.state.gov/russian/Archive/2007/June/20-79829.html>.
21. КНДР назвала условия, при которых готова “окончательно разоружиться” // <http://www.rian.ru/world/asia/20070721/69392074.html>.
22. Северная Корея заявляет о своём праве выбора // <http://rian.ru/world/relations/20080122/97495676.html>.
23. Аналитические доклады: Корейский ядерный кризис: перспективы урегулирования. – М.: МГИМО, 2005. – С. 14-15.